

Dominique Nuyttens -

Kunstwerkplaats de Zandberg, Harelbeke (B)

KERMESSE

20 jaar Kunstwerkplaats de Zandberg

De Kunstwerkplaats de Zandberg bestaat 20 jaar. Beter, we zijn 20 jaar actief in de werkplaats te Harelbeke. De kiem van de werking ligt vroeger, in het Molenhuis te Zwevegem, dichtbij de voorziening voor personen met een beperking waarin het atelier ontstond en waaruit het zich ook (gedeeltelijk) losmaakte. Ikzelf heb het gehele traject niet operationeel meegemaakt. Ik beschrijf de verledenheid van het atelier vanuit het perspectief van iemand die 10 jaar de werking op de Zandberg coördineert. Ik laat mij daarbij inspireren door het woord *vér*-denken van David Van Reybrouck, bekroond auteur en in maart jl. aangesteld als Denker der Nederlanden. *Vér*-denken is, aldus Van Reybrouck, naar het heden kijken vanuit de verre toekomst en het verre verleden. Waar komen we vandaan en waar willen we heen? Een vraag die we ook moeten stellen over de Zandberg. Omdat een atelier immers geen one shot is, maar het resultaat van mensen, engagementen, ingrijpende keuzes, evoluties en veranderingen, opportuniteiten en kansen, probeersels en miskleunen en last but not least het onophoudelijke dromen als muze.

De start

Het pionieren begint in de jaren negentig van vorige eeuw. De start in 1992 is groots. Acht cliënten verbeelden op bijzonder grote lappen zelfgeschept papier het 'feniks'-verhaal. Feniks is de vroegere naam van de 'instelling voor gehandicapten' (o wee de omschrijving, op heden je reinste kromtaal!) waarbinnen Luc Vandierendonck, agoog en Bart Vandevijvere, beeldend kunstenaar 'de crea' een nieuwe spirit willen geven. Het project kent succes en werkt aanstekelijk voor tal van nieuwe cliënten. Het Feniks-verhaal wordt het begin van meer speelse, originele en bijwijlen buitensporige verkenningen van beeldende kunstdisciplines, vertaald in allerhande prikkelende acties, projecten en ontmoetingen met derden. De oefening om crea te vernieuwen wordt geruggesteund door de instelling alsook discursief onderbouwd door de vakgroep orthopedagogie van de UGent. Op vraag van vele cliënten evolueert men snel van een amalgaan aan acties naar een eerste atelier. Luc en Bart zijn er de founding fathers van. De volgende stap is dat het atelier zich fysiek losmaakt van Feniks. De nieuwe bestemming is een oude molenaarsschuur te Zwevegem, het Molenhuis. De stap voelt voor de initiatiefnemers als een heerlijk moment. Het Molenhuis verwerft het aura van een creatief eiland of vrijplaats. Daarmee pretendeert het atelier definitief dat crea niet langer het narratief is. Cliënten vragen immers tijd en ruimte om artistiek te kunnen creëren, uit noodzaak, niet op afroep, niet binnen de context van een gestuurde vormingscursus. Het narratief verschuift daarom van crea naar artistiek, van cliënten naar beeldende kunstenaars.

De artotheek

Binnen diezelfde drive van projecten en acties ziet in 1994 ook de artotheek het daglicht. De artotheek is de eerste in Vlaanderen. Het opzet is om kunstenaars via hun werk op een laagdrempelige manier –qua bereikbaarheid, qua prijzenpolitiek– bekendheid te geven in de bredere samenleving. Daarom maakt de artotheek wezenlijk onderdeel uit van de atelierwerking. Vanzelfsprekend is het ook instrument om ontmoetingen met kunst te gelde te maken en inkomsten te verwerven uit particuliere en (social) profit ontleningen van de kunstwerken.

Kunst en ontmoeting

De talloze projecten en de artotheekwerking passen medio de jaren negentig volledig binnen het motto van ontmoeting realiseren via kunst. Kunst en ontmoeting of kunst creëert ontmoeting. Het motto zal tot op vandaag, zij het met verschillende connotaties, de volledige levensloop van het kunstatelier vergezellen. Het wordt zelfs bij de verhuis naar de site op de Zandberg te Harelbeke voor eeuwig in het plaveisel ingebeiteld. De investeringen in de uitbouw van een kunstatelier volgen in de beginjaren het enthousiasme van het betrokken personeel en de cliënten maar worden ook gekoppeld aan de zichtbaarheid/ontmoeting van het atelier in de publieke sfeer. De artotheekwerking bijvoorbeeld borgt structureel dit idee. Mits

voldoende klanten kan de werking werkingsmiddelen genereren voor het atelier.

Toen al is het inzicht er, binnen de directie van de voorziening, dat een geslaagde artotheek gelinkt aan een creatief atelier, met op regelmatige basis verrassende en geanimeerde ontmoetingen extra muros een bijzondere pr-waarde kan hebben die de werking van het atelier ruimschoots overschrijdt. Dit is als beleidsinstrument nooit weggegaan, integendeel. Ook vandaag is de levensvatbaarheid van de Zandberg, binnen de sociale onderneming –een hedendaagse vertaling van ‘instelling’ en ‘voorziening’– Ubuntu Achtkanter vzw, mede daarvan afhankelijk.

De individuele kunstenaar

Een volgende evolutie in het atelier is de shift naar de individuele kunstenaar. Projecten en workshops blijven bestaan, maar de nadruk komt in de werking steeds meer op het individuele van ieders eigen werk te liggen. Differentiaties en noties van talent, kwaliteit en selectie sluipen met schuifelvoeten binnen in de werking. Niet elke creatie of kunstenaar is dezelfde of kan hopen op dezelfde bejegening. Het narratief verschuift derhalve opnieuw, ditmaal van cliënten naar cliënt en van kunstenaars naar kunstenaar. Het atelier legt het collectief opzij ten gunste van de singulariteit van elke kunstenaar. Met die shift naar het individuele traject van de kunstenaar komen belangrijke keuzes. Vernieuwend binnen de zorg en dagbesteding is vooreerst de focus op de mogelijkheden van cliënten. Het gaat over intrinsieke kwaliteiten en bijzondere talenten, minder over syndromen, problemen, beperkingen en herhaaldelijk falen. Bijgevolg wordt ook het voor de hand liggende merk outsiderkunst definitief afgezworen wegens te stigmatiserend en te ‘beperkt’. Er is letterlijk geen labeling vooraf wanneer kunstenaars in projecten en tentoonstellingen connecteren met de reguliere cultuursector en publiek. Een keuze die tot op heden relevant blijft maar nog steeds communicatief uitpakt als een moeilijke keuze. De focus op de persoonlijkheid en de individuele beeldtaal van de kunstenaar daagt ook de begeleiding uit om mee te groeien. De begeleider staat voor de opdracht om op maat te werken. Soms trekt hij/zij het livrei aan van observator, aanjager, dan weer educatief werker, agoog, mentor of coach. Naast het werken rond artistieke ontwikkeling wordt gentle teaching een belangrijk referentiekader. Coaching gebeurt vanuit het contact met de kunstenaar. De kunstenaar is de expert, niet de begeleider. Deze loopt mee, is nabij, ondersteunt bij het zoeken naar oplossingen en werkt empowerend. Het is een doorslaggevende keuze in het atelier dat zich onderscheidt van tal van andere dagbestedingen die vooral focussen op het bijbrengen en aanleren van vaardigheden. De invulling van ‘artistiek mentorschap’, de titel die de kunstwerkplaats de Zandberg zal voeren, wordt alvast onderwerp van een permanent en levendig debat. Tot slot kiest de directie in de voortgang en uitbreiding van het atelier voor de aanwerving van ondersteunend personeel met artistieke skills, uit scholing of ervaring. Sociaal-agogische competenties zijn broodnodig maar niet vereist door middel van diploma en opleiding. Deze keuze is historisch cruciaal in de verdere uitbouw en ontwikkeling van een atelier waarin artistieke creatie en ontwikkeling voorop staat.

De sociaal–artistieke praktijk

Einde jaren negentig ontwikkelt in Vlaanderen ook het beleidsdiscours rond de sociaal–artistieke praktijk. Enerzijds vanuit een stijgende belangstelling voor cultuur in de strijd tegen armoede en sociale uitsluiting, ook internationaal, en anderzijds als een reactie tegen de elitaire kunsten. Aanvankelijk krijgt de praktijk vorm buiten de officiële beleidsstructuren. Later komt een experimentele fase en uiteindelijk geraakt de sociaal–artistiek praktijk ingeschreven in het Vlaamse Kunstendecreet. Staat initieel de wijkgerichte benadering in de grote Vlaamse steden centraal, mettertijd wordt ook gekeken naar doelgroepen, ook die groepen die in het beleidsdomein welzijn al ondersteund worden. In 2002 stichten de trekkers van het eerste moment, Luc en Bart, een sociaal–artistiek project met de naam Wit.h. Ze loodsen Wit.h binnen in het kunstenlandschap, een landschap dat op dwingend verzoek van de Vlaamse overheid met participatie aan de slag moet.

Wit.h en de Zandberg

In 2004 verhuist het Molenhuis naar de wijk de Zandberg, waar het kunstatelier een oud schoolgebouw betreft. De molenaarsschuur is immers te klein geworden. Wit.h en het kunstatelier, dat voortgaat onder de noemer kunstwerkplaats de Zandberg, huizen er vanaf 2005 voor een lange tijd samen. Het samenhuizen leidt tot veel dynamiek en memorabele projecten en festivals (o.m. Koppenveld, De Werf en Camping zandberg). Een symbiose die mentoren van de kunstwerkplaats mee zuigt en sterkt in de missie om kunstenaars te includeren in de samenleving. Tegelijk verbleekt het silhouet van de kunstwerkplaats an sich. Het atelier functioneert in die tijd als een soort onderbouw en doorgeefluik voor Wit.h. Eigen aan de uitdaging en ambities verlaat Wit.h de Zandberg in 2009. Meteen verdwijnen ook personele en budgettaire middelen uit de Zandberg. Wit.h gaat op zoek naar werkruimte, huisvesting en meer onafhankelijkheid t.a.v. de voorziening. Binnen de Kunsten ontwikkelt de vzw zich verder tot een solide, gereputeerde organisatie binnen het sociaal–artistieke landschap. Wit.h is en blijft tot op heden een bevoorrechte partner voor het kunstatelier waar op regelmatige basis mee samengewerkt wordt. Voor het atelier in Harelbeke is het her–bronnen. De sociale onderneming blijft alert de evolutie van Wit.h volgen en ondersteunen, met o.m. een stek in de raad van bestuur, maar daagt de kunstwerkplaats uit zich te herprofilen. Het motto van kunst en ontmoeting keert terug. Het credo was aanvankelijk inspirator en motor, daarna werd het een hele tijd verguisd wegens net té veel welzijn. Naderhand, in het voorbije decennium, krijgt het begrip opnieuw invulling. Synoniemen zijn verbinding, gemeenschapsvorming, cross–sectoraal werken, relationele kunst e.d. Begrippen die intussen vertrouwd op de tong liggen bij professionals in beide beleidsdomeinen, Cultuur en Welzijn.

De persoonsvolgende financiering

Vanaf 2015 moet de kunstwerkplaats zich stilaan verhouden tot een zich

wijzigende beleidscontext. In 2017 wordt de persoonsvolgende financiering in Vlaanderen ingevoerd. Personele middelen zijn vanaf dan afhankelijk van persoonlijke keuzes van de 'klant'. Het telraam regeert gelukkig niet maar zit wel mee aan tafel. Instromende cliënten in het atelier zijn voortaan niet enkel kunstenaar maar ook een hoopje 'punten'. Begin 2019 dringt schaalvergroting zich op. De oude instelling Feniks is al lang niet meer. Een fusie met een bevriende organisatie in Zuid-West-Vlaanderen genereert de grote sociale netwerkorganisatie Ubuntu Achtkanter vzw. Een tijdlang verbruikt deze fusie een hele pak energie. Concreet voor de Zandberg gaat dit over een twee jaar durende oefening om een kleiner kunstatelier eerst af te stemmen en daarna fysiek, organisatorisch en inhoudelijk in te kantelen in de werking van de kunstwerkplaats. De 'ontmoeting' met alle betrokken spelers – kunstenaars en hun persoonlijke netwerken, personeel, middenkader en directie – maakt dergelijke oefening vrij complex. Ontmoeting tout court krijgt in de netwerkorganisatie weeral een nieuw frame. De persoonsvolgende financiering leidt tot bezorgdheid, angst voor tanende instroom. Collega ateliers dagbesteding in Ubuntu Achtkanter vzw gaan daarom output en/of dienstverlening sterk oriënteren op de onmiddellijke omgeving en buurt van het atelier. Voor de kunstwerkplaats ligt dit anders. De inclusie van de kunstenaar vraagt geen lokale maar een Vlaamse, zelfs (inter)nationale reflex. Veel meer dan 'buren bij kunstenaars' ontwikkelt het atelier netwerkrelaties met relevante sociaal-culturele-artistieke organisaties en sectoren. Het verlangen om over kunstenaars van de Zandberg te publiceren, de creatie van een eigen modelabel Amili Haha, het installeren van een werkruimte voor artists-in-residence... zijn voorbeelden van initiatieven die netwerking vergen. De laatste jaren wint de Zandberg gestaag terrein en cumuleert het samenwerkingen met actoren in kunstopleidingen en het culturele veld. Zo ook met het Trinkhal museum waarmee we een zeer fijne werkrelatie uitbouwen. Het mag gezegd, we smaken er telkens de gastvrijheid en les boulettes à la Liègeoise.

Vér-denken

De Zandberg krijgt in zijn queeste naar identiteit en een eigen smoel veel autonomie. De netwerkorganisatie ondersteunt en denkt mee. Bestaansrecht, identiteitsvorming, budgettering en investeringen, inhoudelijke keuzes moeten niet telkens verantwoord worden noch de vergelijking doorstaan met andere ateliers. Verantwoording ligt besloten in een meerjarig masterplan en spoort op genegocieerde ateliergebonden indicatoren. Vér-denken, zoals Van Reybrouck vraagt, stopt echter niet bij dit geplan. Het impliceert ook het in vraag stellen van het heden vanuit een verre toekomst. In die verte ligt bij voorkeur een florerende en levensvatbare kunstwerkplaats in het verschiët. Een plek waar kunst de gemeenschappelijke passie en voertaal is. En waarom niet, een verruimde en unieke werking voor kwetsbare kunstenaars ongeacht hun label en problematiek. Het zet het heden op scherp. Op vandaag loopt instroom voor het kunstenaarschap met een budget vanuit het Vlaams Agentschap immers moeilijk. Daarbovenop kennen cliënten meer en meer complexe problematieken, zoals psychiatrische problemen en meervoudige diagnoses. Een doelgroepverbreding, ongeacht de problematiek, zou die agogische complexiteit op de werkvloer nog aandikken. Vanzelfsprekend

doet dit wenkbrauwen fronsen en vragen rijzen. Hoe kan de verre Zandberg met een dergelijke poule aan artistieke diversiteit mét grote agogische noden de noodzakelijke domestieke ruimte voor elke kwetsbare kunstenaar, waarin hij/zij zich in alle veiligheid kan ontwikkelen, garanderen en vorm geven? Een ferme uitdaging voor de infrastructuur en organisatie van de kunstwerkplaats maar vooral voor de artistieke mentoren. En er is ook de zgn. civiele ruimte van het atelier, de ruimte van het collectioneren en archiveren én het publiek tonen en beargumenteren. Een ruimte die onontbeerlijk is om kunstenaars te includeren, een ontmoetingsruimte die ook van belang is voor de grote sociale netwerkorganisatie. In de verte is het symbolisch kapitaal, om Pierre Bourdieu mee te nemen, van de Zandberg danig groot dat de werkplek artistiek en sociaal ingebed is. Maar wat is daarvoor nog nodig? Wat kan de ambitie zijn binnen het format dagbesteding (of alternatief)? En zijn er überhaupt voldoende middelen voorhanden om dit in balans te houden met de dagelijkse investering in de context, micro en meso, van de kunstenaar.

Hendrik Heffinck

Laat mij toe de verte af te sluiten met nabij te zijn. Bijvoorbeeld met het werk van kunstenaar Hendrik Heffinck. Vorig jaar creëerde Hendrik 'kermesse'. Kermesse is de 'parole' (Michel de Certeau) van Hendrik. Het is ook Westvlaams voor kermis. Geen idee hoe jullie daar in Luik de grote 'Foire' onder elkaar verwoorden. Het kunstwerk bestaat uit drie werken. Twee grote, lange, uitdeinende en staande werken en een derde klein werk om op te hangen. Er hoort een balletje bij dat ergens vanachter een op de grond getapete lijn in elk van de drie werken moet gegooid worden. Het is naarstig zoeken en spieden om te weten te komen, in de veelheid aan materialen en verbindingen met tape, koord en stoffen waar je het balletje in moet werpen, als dit überhaupt al mogelijk is. Hendrik creëerde, nog voor er sprake was van een feestjaar, een uitbundig en carnavalesk monument, een eigen variant op bollo smieto. Wellicht omdat hij het nodig en plezant vond. Ook al houdt Hendrik langer dan 20 jaar atelier in de kunstwerkplaats, hijzelf is geenszins verwant met het verlangen om die voorbij tijd met geschiedschrijving en ceremonie te stofferen. Hendrik zal geen ordentelijke en overzichtelijke expo helpen maken, hij zal zijn timing niet laten afhangen van wat bedisseld wordt in vergaderingen en overlegmomenten. Hendrik zal niet vér-denken. Hij zal in alle gedoe zijn en blijven wie hij is, hoe en wanneer hij is en mag zijn in de vrijplaats die de Zandberg op vandaag is.